

STRUKTURA BALKANSKOG DRUŠTVA

Dinko Tomašić

Dugotrajno sporenje svjetskih sila oko Balkana i oprečne utjecaje bizantsko-otomanske i zapadnoeuropske civilizacije dodatno kompliciraju razilaženja u tradiciji i težnjama ratnički nastrojenih i vlasti željnih gorštaka te politički aktivnih ratara u dolinama i nizinama¹. Ovi uvjeti određuju ulogu vojske pa dovode do nasilja i političkih i društvenih nemira. Internacionalizacija jugoistočne Europe i jačanje njezine poljoprivrede i industrije trebala je okončati doba ratnika i dovesti do parlamentarne demokracije i stabilnosti.

Kao granično područje između istočnih i zapadnih društvenih i političkih uređenja, velik je dio Balkana stoljećima bio "ničija zemlja" nad kojom se nastojalo uspostaviti nadzor. Ova je situacija omogućila razvoj određenog broja manjih lokalnih snaga koje su zadržale nestalnu neovisnost između dva nadiruća svijeta. U toj tisućljetnoj borbi država i sila za prevlast, s obje su strane novačeni plaćenici, poticani ne samo da zameću ratove i održavaju javni poredak nego i da organiziraju ustanke i politička ubojstva kako bi u međuratnom razdoblju oslabili vlast s druge strane granice. Ovaj ratnički i urotnički karakter Balkana nije proizašao samo iz politike moći balkanskih država i svjetskih sila. On je Balkanu autohton budući da su njegovo planinsko područje naseljavali ratoborni pastiri čije podrijetlo seže sve do velikih srednjovjekovnih najezda iz Azije.² Ovo je društvo grabežljivih uzgajivača ovaca stoljećima na svijet donosilo razbojнике, napučujući Balkan gerilcima, vojskovođama i političkim teroristima. Nesređeni međunarodni odnosi u ovom dijelu svijeta i gotovo neprestano ratno stanje išli su u prilog prevlasti te buntovne osobine balkanskih gorštaka kao i silovitom nametanju njezine vlasti poljodjelcima i stanovnicima gradova u dolinama i nizinama. Iz tog su sukoba domaćih kultura, popraćenog oprečnim utjecajima s Istoka i Zapada, proizašla dobro poznata trvenja i nemiri na Balkanu.

Nasuprot ekonomskoj neovisnosti i društvenoj jednakosti ratara u nizinama, društveni poredak balkanskih gorštaka temelji se na strogo podijeljenom pastoralnom nomadstvu. Većina ih još uvijek živi u patrijarhalnom društvu, u junačkom dobu u osnovi nalik onom koje su u jugoistočnu Europu donijeli uralsko – altajski ratnici, uzgajivači konja i ovaca. Oni su pokorili ratare i

¹ Objavljeno u *The American Journal of Sociology*, 1946/52 (2): 132-140.

² T. Peisker, "The Asiatic Background", *Cambridge Medieval History*, I (1924), 333-52.

uspostavili niz kneževina i država na tim prostorima, iz kojih su nastale Hrvatska, Srbija, Bugarska, Mađarska i Rumunjska.³

Osnovnu jedinicu tog društvenog poretka predstavlja proširena obitelj kojom autokratski upravlja najstariji muški član. Na isti način poslove većih zajednica – klanova, sela ili plemena – vodi jedan ili više imućnih silnika ili oligarha koji često provode samovolju nad društveno nižima ili ekonomski i brojčano slabijima. Vodi se žestoka borba za prevlast, a izrazita je i potreba za poistovjećivanjem sa snažnima i moćnima. Zato su suparništva i neprijateljstva analogna privrženosti i podložnosti onima na vlasti. Takva situacija istovremeno rađa izdajstvo i odanost, neprijateljstva i slogu, frakcionaštvo i etnocentrizam, potpunu nesigurnost života i vlasništva kao i trajni razdor. "Onaj tko nema neprijatelja, nije čovjek", kažu.

Ovi su uvjeti doveli do toga da su se balkanski pastiri istaknuli nasiljem, lupeštvom i buntovništvom, ali i samoprijegornim i domoljubnim djelima.⁴

Obiteljske razmirice, ratovi i siromaštvo često su ih prisiljavali da napuste svoja planinska boravišta i nastane se u malim trgovištima i gradskim središtima na sjecištu putova. Tu su se balkanski ovčari pretvarali u krčmare, sitne trgovce, profesionalne vojnike, političke vođe i urotnike. Napretkom industrije mnogi su balkanski gorštaci napustili uzgoj ovaca da bi postali industrijski radnici. Drugi su ostajali u svojim zajednicama ili selili u doline i nizine želeći usvojiti svojstva i društveno ustrojstvo poljodjelaca. Na taj su način polako gubili svoja ratnička obilježja.

Za vrijeme turske uprave balkanski su pastiri razbojništvom i vođenjem gerilskih ratova protiv Turaka zgrtali bogatstvo i stjecali mjesnu slavu te se osvećivali samovolji turskih autokrata. Na to su ih poticale i kao plaćenike često "vrbovale" susjedne sile, kao Venecija, Austrija i Rusija, čija je namjera bila oslabiti tursku vlast na Balkanu. Kad se Otomansko Carstvo konačno počelo raspadati, ti su domaći gerilci i osvetnici povelili ustanke i političke pokrete za nacionalno oslobođenje. Bivši razbojnici i plaćenici postali su vojskovođe i državnici. Na taj su način tijekom devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća Srbija, Crna Gora, Rumunjska, Bugarska i Albanija uz pomoć Rusije i zapadnih snaga koje su željele proširiti svoj utjecaj, ponovno uspostavile nacionalnu neovisnost. No baš kao što su nekada Turci preuzeli mnoge institucije i propise od Bizantskog Carstva koje su porazili, tako su i ovi novi, domaći vladari na Balkanu spremno prihvatili bizantsko-otomanski administrativni sustav što su im ga Turci ostavili u naslijeđe.

Bizantsko-otomanski administrativni sustav se po konceptu države i njezina odnosa spram pojedinca razlikuje od sustava koji prevladava na zapadu

³
Ibid.

⁴
Dinko Tomašić, "Personality Development of the Dinaric Warriors", *Psychiatry*, VIII (1945), 449-93.

Europe. Na Zapadu je nakon pada Rimskog Carstva porasla regionalna i lokalna autonomija; razvila se ideja prirodnog zakona i ljudskih prava i ograničila crkvenu i državnu vlast u interesu pojedinca. Na toj su se osnovi razvili humanizam, renesansa i reformacija, svarajući tijekom događaja i svijesti koji su konačno u zapadnom svijetu doveli do sekularizacije države i predstavničke vlasti te uspostavljanja općeg prava glasa.

Na istoku Europe, pak, gdje je Rimsko Carstvo nekoliko stoljeća duže nego na zapadu zadržalo centralističku upravu, i dalje su postojali obrasci imperijalnog despotizma i pretorijanizma. Sve su društvene institucije, uključujući i Crkvu te trgovinu i industriju, stavljene pod državnu upravu. Autokratska regulacija političkog, duhovnog i ekonomskog života značila je prisilno slaganje i vladavinu policije. Na taj je način onemogućen intelektualni i ekonomski razvoj, nije bilo osobne sigurnosti, dok su se potrebe vlade, vojske i birokracije morale zadovoljavati stalnim povećavanjem poreza i potkupljivanjem.⁵

Nakon što su osvojili Istočno Carstvo, Turci su svoje teokratske institucije i vojnu autokraciju spojili s bizantskima i na sličan način nastavili vladati sve do svoje propasti.

Balkanski su gorštaci preuzeli taj dinastički despotizam, pretorijanstvo, vladavinu policije i potkupljivu birokraciju, prenijevši ih u dvadeseto stoljeće nakon što su u jugoistočnoj Europi zamijenili Turke. Novi su se balkanski vojskovođe – u skladu sa svojom plemenskom tradicijom – podijelili na brojne frakcije, nalik klanovima, koje su bile u stalnom međusobnom sukobu za položaj i vlast. Posljedica toga bile su česte smjene vladara i poredaka, kao i procvat međunarodnih spletki i ratova na Balkanu.

Kako su tradicionalno bile povezane s raznim velikim silama koje su im pomagale u obnovi nacionalne neovisnosti, balkanske su vojne frakcije tražile pomoć i u unutrašnjoj borbi za vlast. Pritom su često poticale zbivanja koja bi nadmašila interese njihovih moćnih zaštitnika. U Srbiji su se, primjerice, stotinama godina sukobljavale proruske i proaustrijske vojne i vladajuće stranke. Rezultat toga bile su česte smjene na vlasti, a Srbija je povela niz ratova s Bugarskom i Turskom. Djelatnost jedne od njenih tajnih vojnih organizacija, poznate pod imenom "Crna ruka", dovela je i do atentata na nadvojvodu Ferdinanda Austrijskog 1914. godine u Sarajevu, što je ubrzalo početak prvog svjetskog rata.

Sličan savez protiv Rusije nastao je u Bugarskoj i uvukao tu zemlju u strašne ratove sa Srbijom 1913. godine, te sa saveznicima 1914. Tijekom drugoga svjetskog rata postignuta je ravnoteža između pronjemačkih i proruskih nastojanja pa se Bugarska pridružila Osovini u ratu protiv SAD-a i Velike Britanije, ali ne i protiv Rusije. Borba između probritanskih i pronjemačkih vojnih frakcija na isti je način donijela Grčkoj niz unutrašnjih trzavica i sukoba, dovodeći do njezina konačnog opredjeljivanja za Saveznike krajem prvog svjetskog rata, kao

5

Charles Diehl, "The Government and Administration of the Byzantine Empire", *Cambridge Medieval History*, IV (1923), 726-41.

i do strašnog grčko-turskog rata što je uslijedio. Na sličan je način u rumunjskoj politici došlo do pronjemačkih saveza vojske i vlade uperenih protiv Velike Britanije, zbog čega je Rumunjska objavila rat centralnim silama u prvom svjetskom ratu, svrstavši se prvo protiv Saveznika, a zatim uz njih u drugom svjetskom ratu.

Sve dok je srednja klasa bila nerazvijena i dok seljaci nisu bili "ispolitizirani", nije bilo prijetnje za pretorijanske vlasti.

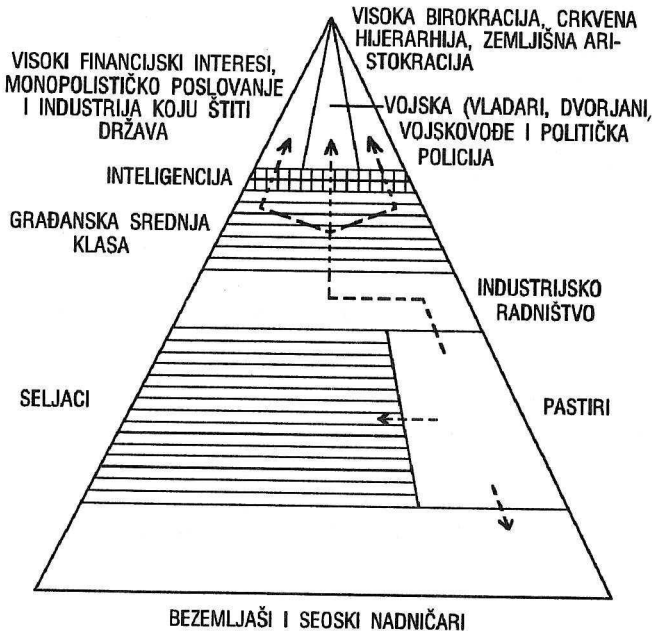
No prestanak turske vladavine i nacionalna neovisnost koju su stekli narodi na Balkanu umnožila je njihove ekonomske i kulturne dodire sa zapadnim svijetom. Kao rezultat novih ekonomskih odnosa došlo je do stvaranja srednje klase trgovaca i sitnih industrijalaca koji su svoje sinove slali na sveučilišta Zapada. Ova je inteligencija, školovana na Zapadu, u domovinu donijela zapadni tip nacionalizma, ali i zapadnjačke ideale političke i kulturne slobode, traženje ljudskih prava, ustavnih sloboda i predstavničke vlade. Ti su mladi ljudi podržavali politička gledišta liberalne stranke, organizirali radničke sindikate i socijalističke pokrete te politički osvješćivali dotad uspavano seljaštvo.

Taj proces prenošenja zapadnjačkih stečevina i ideja nije bio lak, u prvom redu zbog tradicije vojne uprave i frakcionaštva. Mnogi politički vođe – laici – potjecali su iz obitelji gorštaka koji su se preselili u gradska središta kao profesionalni vojnici ili trgovci. Premda su ti ljudi bili školovani na sveučilištima Zapada, njihovo je kulturno naslijeđe bilo presnažno da bi išlo na ruku većem broju korjenitih promjena u njihovu djelovanju. Kako su bili osobito ambiciozni, željni moći i agresivni u svom političkom djelovanju, nisu bili spremni na kompromise. Umjesto da stvore jedinstvenu političku oporbu vojsci i policiji, podijelili su se na više stranaka i frakcija, nalik klanovima, što je znatno umanjilo njihovu snagu. Te male političke skupine međusobno su se ogorčeno borile, često pokazujući spremnost da se u sukobu oko vlasti povežu s rastućom vojnom frakcijom. U Srbiji su, primjerice, i liberalna i konzervativna stranka, a u Grčkoj i republikanci i monarhisti, podršku tražili u suprotstavljenim vojnim frakcijama. Kako se, u skladu s bizantinskom tradicijom, u većini balkanskih zemalja Crkva poistovjećivala s vladarima, ona nije bila u stanju smiriti situaciju, nego je sukobu stranaka i frakcija pridodala i snagu vjerskog fanatizma.

Ove su okolnosti potpomogle nastavak vladavine dinasta i vojske, koji su, sve dok su oporbeni vođe bili poslušni i potpuno odani vladaru, čak dopuštali nešto nalik parlamentarnoj demokraciji. Na taj se način u balkanskim zemljama razvio svojevrsni lažni parlamentarizam koji se zadržao sve do prvoga svjetskoga rata. Tek poslije rata, kada su vojnoj vladavini zaprijetili snažni seljački i radnički pokreti, ti su vladajući slojevi pribjegli nizu državnih udara, ukinuli čak i postojeće sjene predstavničke vlade i ograničili ili u cijelosti raspustili sve političke stranke.

Slika 1

Struktura društva na Balkanu

II.

Seljački pokreti za gospodarstvene i političke reforme, cilj kojih je bio ograničiti vojnu vlast i donijeti sustav sveobuhvatne parlamentarne demokracije, crpli su snagu uglavnom iz slojeva poljodjelaca iz riječnih dolina i nizina. Njihova kultura seže sve do seoba slavenskih poljodjelaca u dunavsku i balkansku regiju u ranim stoljećima nove ere⁶. Za razliku od nesigurnih ekonomskih i društvenih uvjeta u kojima žive balkanski stočari, nizinski ratari uživaju autarkijsku ekonomiju, egalitarno obiteljsko uređenje i nedostatak jasne društvene diferencijacije. U tom društvu ima više osobne i ekonomske sigurnosti, društvena je jednakost veća pa je među stanovnicima nizina manje izražena borba za vlast, manje je društvene pokretljivosti kao i nestabilnosti u vezama i savezima nego kod planinskih uzgajivača ovaca⁷. Seljaci koji pripadaju ovoj kulturi skloniji su

⁶ J. Peisker, "The Expansion of Slavs", *Cambridge Medieval History*, II (1926), 418-57.

⁷ Dinko Tomašić, "Personality Development in the Zadruga Society", *Psychiatry*, V (1924), 229-61.

širokim, sveobuhvatnim pothvatima i pokretima nego malim, klanskim strankama i stranačkim frakcijama: "Grana će se osušiti ako je odrežemo s drveta", kažu. Čak i kad bi se u davnoj prošlosti seljaci na tim područjima povremeno dizali protiv svojih feudalnih vladara, njihova pobuna nije bila ograničena na urotu manjih grupa, već je uvijek obuhvaćala većinu lokalnih stanovnika. Kada je kmetstvo ukinuto a seljaci dobili političku slobodu, nekolicini intelektualaca nije bilo teško razviti stranački program koji je odgovarao širokim slojevima seljaštva i stekao njihovu punu podršku. Na taj su se način seljački pokreti i stranke na Balkanu množili velikom brzinom, te su ubrzo po stranačkoj disciplini i glasačkoj snazi nadmašili i građanske stranke.

Razlozi za ovu neobičnu aktivaciju seljaštva ponajprije su ekonomske i emocionalne a ne političke naravi. Premda im je slom feudalnog režima u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća i uvođenje ekonomskog liberalizma i parlamentarizma dao određene ekonomske i političke slobode, životni standard seljaka ostao je vrlo nizak, ponekad čak i niži nego u doba feudalizma. Radi uvođenja novčane ekonomije i reorganizacije proizvodnje za potrebe tržišta te zbog ograničene količine zemljišta koja im je ostala u vlasništvu, seljačka se samodovoljna ekonomija počela raspadati. Istovremeno su se vojska, poslovne klase i nacionalistička inteligencija – koje su od feudalnog plemstva preuzele vlast – žestoko zauzimale za visoka carinska ograničenja i od države zaštićenu proizvodnju. Ovaj sustav nacionalne ekonomije održavao je cijene tvorničke robe vrlo visokima u odnosu na cijene poljoprivrednih dobara. Istovremeno, visoke plaće nabujale birokracije i troškovi velikih vojski i jake policije značili su stalni porast poreza. Seljaci su, sa svojim vrlo niskim novčanim prihodima, bili prisiljeni bijedno živjeti kako bi mogli plaćati poreznicima, gradskim doktorima i advokatima čiji je životni standard bio na razini standarda stručnjaka u razvijenijim zemljama Zapada. "Džepovi su im kao vreće bez dna", govorili su seljaci.

Seljaci, čija je sigurnost na taj način bila narušena, prigovarali su zbog ekonomske nejednakosti između građanskog i seljačkog sloja. Zahtijevali su izvlašćenje feudalnih posjeda i ukidanje svih vrsta vlasništva nad posjedima na kojima se ne živi. "Zemlja," govorili su, "pripada onima koji je obrađuju." Seljaci su tvrdili da hrane "i mrava i cara" i da su "građani obični paraziti". Stanovnici gradova su pak s prezirom gledali na seljake i smatrali ih "glupim, prljavim i lijenim nezalicama", dok su aristokrati – posjednici – tvrdili da bi izvlašćenje i parceliranje velikih posjeda bilo kobno po nacionalnu ekonomiju. Taj ekonomski i emocionalni konflikt između građanskog i seljačkog sloja bio je glavni poticaj inteligenciji da pokrene seljake, politički ih organizira i razvije dalekosežuće seljačke pokrete. Cilj tih pokreta bio je stvoriti državu koja bi podizanjem životnog standarda seljaka stvorila uvjete za društvenu jednakost i skladne odnose među stanovnicima gradova i sela⁸.

8

Ibid. Također vidi Dinko Tomašić, "Peasants and Propaganda in Croatia", *Public Opinion Quarterly*, I (1937), 68-74.

Po završetku prvoga svjetskoga rata, seljačke su stranke nekih balkanskih zemalja bile tako popularne i glasački tako jake da su postale ozbiljna prijatelna vladavini građanske klase. U takvim su okolnostima vladari i vojska – da bi sačuvali svoj povlašten položaj – pribjegavali otvorenoj diktaturi i političkom terorizmu. U tim su ih akcijama često podržavale građanske stranke, osobito one koje su zastupale industriju pod zaštitom države, aristokrate – posjednike i visoke financijske i monopolističke interese. U Bugarskoj je npr. Zemljoradnička stranka potkraj prvoga svjetskoga rata oformila vladu, koju je već 1923. državnim prevratom srušila vojska. Četiri su se građanske stranke ujedinile da bi u toj akciji pomogle vojsci. Tom je prilikom ubijen seljački vođa Stambolijski i tisuće njegovih sljedbenika.

U Jugoslaviji su se izborne pobjede i rastuća snaga i utjecaj Hrvatske seljačke stranke pod vodstvom Stjepana Radića tako "dojmile" vlasti da je 1928. godine izvršila atentat na Radića i dvojicu drugih vođa usred rasprave u beogradskoj Skupštini. Kralj Aleksandar je pomoću vojske i vodećih poslovnih krugova raspustio Skupštinu, ukinuo ustav i uspostavio strogu diktaturu. U Rumunjskoj je 1928. godine Nacionalna seljačka stranka pod vodstvom dr. Iuliu Maniuua na osnovi izbornih pobjeda oformila vladu, ali je zbog sukoba s građanskim strankama ubrzo istisnuta s vlasti. Pomanjkanje razumijevanja između Nacionalne seljačke stranke i građanskih stranaka omogućilo je rumunjskom kralju Karlu da 1938. godine uspostavi monarhističku diktaturu i raspusti sve političke stranke. Kada je u Grčkoj sve jača oporba, potpomognuta seljacima i radnicima, zaprijetila okončanjem monopolističke vladavine dinasta i vojske, general Metaksas pribjegao je diktatorskim mjerama i zabranio sve stranke.

Na ovaj je način vojska jačala svoju moć, a otvorena je autoritarnost prije drugoga svjetskoga rata postala pravilom na Balkanu. Vojska, djelotvornost koje je ležala u organiziranom nasilju, imala je prednost u odnosu na seljake koji su se u političkoj borbi oslanjali isključivo na svoju glasačku moć. Tu je istu prednost vojska uživala i u odnosu na seljake i srednju klasu potkraj drugoga svjetskoga rata. Seljaci i srednja klasa su se tijekom toga rata mnogo puta suprotstavili vladavini njemačkih i talijanskih osvajača, odbijajući suradnju i ne poštujući zakone, dok su neke vojne frakcije, inteligencija i pastiri u planinama povelili gerilski rat protiv neprijatelja. U skladu s tradicionalnim dijeljenjem na frakcije, podijelili su se na proruske i prozapadnjačke skupine i često se, umjesto s neprijateljem, sukobljavali međusobno, željni isključive vlasti po završetku rata. Poslužimo se primjerom partizana i četnika u Jugoslaviji.

Kao što su po povlačenju Turaka s Balkana nekadašnji razbojnici i plaćenici postali državnici i politički vođe, tako je i u drugom svjetskom ratu, odmah nakon povlačenja njemačke vojske, planinska gerila preuzela vlast i vodstvo. Crvena armija – koja je okupirala većinu balkanskih zemalja – podržavala je jačanje proruske gerile, gerile pod komunističkim vodstvom i vojnih frakcija. Britanska vojska – koja je okupirala Grčku – podržavala je uspon probritanske gerile i vojnih frakcija. Tako su umjesto parlamentarne demokracije, na Balkanu ponovno uspostavljeni režimi u kojima je dominirala vojska. Moglo se zato očekivati da će tradicionalni frakcionizam vojske na Balkanu, neredi u dodirnim

"sigurnosnim zonama" velikih sila, konflikt između istočnih i zapadnih utjecaja i mjesne borbe za vlast ponovno uzrokovati nacionalnu napetost u ovome dijelu svijeta. Ta će situacija potrajati sve dok ne dođe do radikalne rekonstrukcije društvene strukture na Balkanu.

III.

Svjesne da bi situacija na Balkanu mogla svakoga časa eksplodirati, SAD, Velika Britanija i SSSR u Jaltskoj su se deklaraciji obvezale da će "njihove tri vlade svojom politikom pomoći narodima da demokratskim sredstvima riješe svoje političke i ekonomske probleme." No, u sovjetskom se socijalizmu na koncept demokracije i pristup rješavanju ekonomskih i političkih problema gleda drugačije nego na Zapadu gdje prevladavaju natjecateljsko poduzetništvo i predstavnička vlast. Osim toga, pobjeda nad nacistima omogućila je Sovjetskom Savezu da svoju moć i utjecaj proširi prema Mediteranu i Bliskom istoku, gdje se ruski interesi sudaraju s britanskima. Zbog toga SSSR i Velika Britanija sa sumnjom prate međusobne aktivnosti na teritoriju za koji se natječu. To je i osnovni razlog zašto velike sile na novijim međunarodnim konferencijama nisu bile u stanju pronaći zadovoljavajuće rješenje za unutrašnje probleme Rumunjske, Bugarske i Jugoslavije.

Izgleda da se – poradi ostvarivanja interesa balkanskih naroda i održanja mira u Europi – taj problem može riješiti samo internacionalizanjem i ukidanjem vojne dominacije u tim zemljama. Ako se to postigne, doći će ne samo do poboljšanja odnosa među balkanskim narodima nego i do značajnog smanjivanja napetosti između velikih sila u ovom dijelu svijeta. No da bi se stvorili uvjeti za uspješnu internacionalizaciju i demilitarizaciju, balkanske bi zemlje trebale ekonomski napredovati i postati neovisne o velikim silama.

Ključni ekonomski problem prisutan u svim balkanskim zemljama jest nizak životni standard širokih društvenih slojeva, osobito seljaka i pastira koji čine ukupno 60 do 80% stanovništva⁹. Zbog nedostatka uroda koji bi se mogao dobro plasirati na tržištu, seljaci i pastiri ne mogu kupiti dovoljne količine tvorničkih proizvoda. Industrija balkanskih zemalja, s druge strane, zaštićena carinskim ograničenjima i ograničena na usko tržište, proizvodi uz neopravdane troškove. Ta nejednakost između niskih novčanih prihoda seljaka i stočara i neumjerenih cijena tvorničke robe održava životni standard vrlo niskim.

9

Niski životni standard ocrtan je prosječnim godišnjim uvozom u tim zemljama koji je iznosio samo šest do devet dolara po stanovniku u usporedbi sa devedeset šest dolara u Belgiji i devedeset devet dolara u Velikoj Britaniji. Niska potrošnja hrane ilustrirana je prosječnom godišnjom potrošnjom šećera po stanovniku koja je u Rumunjskoj, Bugarskoj i Jugoslaviji iznosila pet kilograma u usporedbi sa pedeset kilograma u SAD i četrdeset četiri kilograma u Velikoj Britaniji.

Balkanske bi zemlje samo uz regionalnu ekonomsku organizaciju, koja bi uključivala zajedničko tržište ili recipročne trgovinske sporazume, intenzifikaciju poljoprivrede i regionalnu podjelu industrije, mogle pojeftiniti proizvodnju, povećati domaću potražnju i stvoriti pouzdano i ekonomski sigurno domaće tržište¹⁰. No za projekt regionalne industrije koji bi obuhvaćao više od šezdeset milijuna ljudi potreban je snažan kapital i tehničko znanje koje svojim ulaganjima i tehničkim savjetima mogu osigurati samo zemlje što izvoze kapital. Da bi se izbjegli sukobi oko prvenstva u ulaganju te ekonomska ovisnost i eksploatacija koje su u tim zemljama u prošlosti bile česte, Ujedinjeni bi narodi trebali osigurati zajmove i nadzirati planove ekonomskog razvoja, ali tako da uvjeti ulaganja u ta područja budu isti za sve zemlje. Da bi se izbjegli politički zajmovi, potrebno je pod vodstvom Ujedinjenih naroda detaljno razmotriti mogućnosti ulaganja, njihovu konstruktivnost i profitabilnost sa stajališta zemalja primalaca i zemalja ulagača. Jedino se na taj način može izbjeći monopolistička i kolonijalistička eksploatacija Balkana koja bi onemogućila njegov gospodarsveni razvoj¹¹.

Regionalni, međunarodno kontrolirani ekonomski projekt na Balkanu doveo bi do velike političke raznolikosti. Ne samo da bi ekonomska ili politička ovisnost o bilo kojoj vanjskoj sili bila isključena; takva bi ekonomska i politička emancipacija bila nespojiva s postojećim visokim stupnjem militarizacije. U prošlosti se moć vojnih grupacija često opravdavala obrambenim potrebama jer su tim zemljama stalno prijetili agresivni susjedi. No, posljednji je rat jasno pokazao da se niti jedna od tih zemalja ne može sama obraniti. Nove ratne tehnike, koje su iznad ekonomskih mogućnosti malih zemalja, ostavljaju ih na milost i nemilost moćnijim susjedima i čine njihovu budućnost još nesigurnijom. Održavanje velike i skupe narodne vojske u maloj zemlji zastarjelo je i vojno i ekonomski.

Trenutačno, kao i u prošlosti, neke od balkanskih zemalja na vojsku troše do pedeset i više posto nacionalnog proračuna. Partizanska Jugoslavija, primjerice, održava vojsku koja broji između četrsto i šesto tisuća ljudi¹², što znači da je tri posto stanovništva pod oružjem. SAD su prije rata imale mirnodopsku vojsku od sto dvadeset tisuća vojnika, što je iznosilo manje od 0,1% stanovništva. Da bi se postigla ekonomska neovisnost i popravio životni standard balkanskih naroda, vojni bi se izdaci morali svesti na minimum koji bi velike sile zajednički utvrdile. Zauzvrat bi im – u slučaju agresije – Ujedinjeni

10

Dinko Tomašić, "Reconstruction in Central Europe", *American Political Science Review*, XXXVII (1943), 888-903.

11

J. E. Meade, *The Economic Basis of a Durable Peace* (New York: Oxford University Press, 1940), str. 112-13.

12

Ovu je brojku u govoru u ime Donjeg doma dao vanjski ministar Bevin. Prema drugim procjenama, ta brojka iznosi sedamsto tisuća.

narodi jamčili teritorijalni i politički integritet. Takva bi organizacija Balkana ne samo povećala ekonomsku i političku sigurnost nego i nužno ograničila utjecaj vojske.

Porastom političke sigurnosti, jačanjem poljoprivrede i industrije te stjecanjem ekonomske neovisnosti bili bi uklonjeni uvjeti koji su u prošlosti održavali ratničko doba i podupirali vojnu vlast na Balkanu. Opadanjem njezine važnosti vojna bi djelotvornost bila znatno umanjena, dok bi istodobno industrijsko radništvo ojačalo i povećalo svoj utjecaj. U takvim bi okolnostima seljaci, srednja klasa i industrijski radnici, oslanjajući se na svoju glasačku moć, preuzeli od vojske vlast i bez sumnje podržali demokratski poredak. Pri takvom bi poretku prava šireg društvenog sloja bila iznad povlaštenih interesa vladara, vojske i zemljoposjedničke aristokracije te monopolističkih i državno zaštićenih poslovnih krugova koji su se u prošlosti tako spremno povezivali s antidemokratskim snagama u europskoj politici. Do toga je već došlo u Mađarskoj, gdje su održani slobodni izbori na kojima je većinu glasova dobila stranka maloposjednika koja predstavlja seljake i građansku srednju klasu. S namjerom da osnaže predstavništvo širokih slojeva stanovništva, SAD i Velika Britanija su na Moskovskoj konferenciji u prosincu 1945. godine inzistirale da predstavnici liberalnih građanskih stranaka postanu članovima rumunjske i bugarske vlade. Ti su narodi od crvenoarmijske okupacije bili pod vlašću komunista.

Kada se balkanske vlade nađu pod upravom seljaka, srednje klase i radnika, a ne vojske ili policije, bit će im u interesu da se ne bave antibritanskom ili antisovjetskom politikom, već da svoju pažnju i energiju u potpunosti usmjere na modernizaciju poljoprivrede, razvoj trgovine i industrije i poboljšanje životnog standarda svih slojeva stanovništva. Demilitarizirane, demokratizirane, ekonomski i politički neovisne balkanske države ili njihove grupacije u obliku "Zajednice naroda" bit će najbolje jamstvo mira na zapadnoj granici Sovjetskog Saveza. Na taj će način nastati područje od šezdeset ili više milijuna ljudi čija će slobodna nacionalna energija biti usmjerena mirotvornim i konstruktivnim ciljevima, čiji će životni standard biti visok, a potrošnja uvezenih dobara u stalnom porastu. Belgija, skandinavske države i Švicarska primjeri su malih neovisnih nacija koje su u prošlosti doživjele ekonomski procvat i politički uznapredovale gotovo do položaja velikih sila.

No, ako velike sile nastave tradiciju suparništva i podjele interesnih sfera na Balkanu, svaka će od njih pokušati ekonomski i politički kontrolirati balkanske zemlje naoružavajući ih i podržavajući ih kroz vojne saveze. Ako, na primjer, Sovjetski Savez u nekim balkanskim zemljama uspostavi ekonomski i politički monopol, naoruža ih i podrži ih vojnim savezom, a Velika Britanija provede istu takvu politiku u drugim, bit će narušen ekonomski razvoj Balkana i nastavljena militaristička vlast na tom području. Prije ili kasnije takvo će stanje prouzročiti zbivanja koja ni Rusija ni Engleska neće moći kontrolirati.

Prevela s engleskog Andreja Štor